

Research Article/Araştırma Makalesi

Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri¹

The Key Indicators of Profitability in the Turkish Economy

Ozan MUTLU², Ekin DEĞİRMENCI³

Öz

Bu çalışmada, 1960-2023 dönemi için Türkiye ekonomisinin uzun dönem birikim ve büyüme dinamikleri, kâr oranı ve reel kâr kütlelerinin hareketi ile analiz edilmektedir. Bir ekonominin genişleme evresinden durgunluk evresine geçişi, kâr oranındaki uzun dönemli düşüşün bir sonucu olarak reel kâr kütlelerindeki durgunlukla karakterize olmaktadır. Kâr kütlelerindeki durgunluk, yatırım seviyesinde uzun süreli bir durgunluğa yol açar. Bu perspektiften yola çıkarak, çalışmada kâr oranı ve reel kâr kütlelerinin uzun dönem hareketinin Türkiye ekonomisinde iki uzun genişleme ve durgunluk dönemine işaret ettiği ileri sürülmektedir. Birinci genişleme aşaması 1960'larda başlamakta ve 1970'lerin ortalarına kadar devam etmektedir. 1970'li yılların ortasından itibaren ekonomi kâr kütlelerindeki durgunluk ve yatırımlardaki çöküşle karakterize edilen bir kriz dönemine girmiştir. Bu kriz Türkiye ekonomisinin kurumsal çerçevesinin dönüşümüyle aşılmıştır. İkinci durgunluk belirtilerini 2010'ların ikinci yarısından itibaren göstermeye başlamıştır. Bu durgunluk, kendisini, reel kâr kütleleri, reel yatırım düzeyi ve üretken olmayan emek istihdamında ortaya koymaktadır. Çalışmamız bölüşüm ilişkilerinin emek aleyhine düzenlenmesinin bu durgunluktan çıkılması için yeterli olup olmadığı sorusuna da cevap vermektedir.

Jel Kodları: B51 E11 E22

Anahtar Kelimeler: Kâr Oranı, Reel Kâr Kütleleri, Uzun Dalgalar

¹ Bu çalışma, 5-7 Ekim 2023 tarihlerinde Fikret Şenses anısına düzenlenen Türkiye Ekonomisi Çalıştayı'nda ön bulguları sunulan sözlü bildirinin kapsamının genişletilmiş halidir. Ahmet Haşim Köse, Aydın Selvioğlu, Elif Karaçimen, Ferda Dönmez-Atbaşı, Melda Yaman ve Ziya Can'a görüş ve önerileri için teşekkür ederiz.

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, ozanmutlu1@gmail.com, 0000-0002-0305-5301

³ Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, ekinerdogdu@gmail.com, 0000-0001-9800-5077

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscaeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

Abstract

This study analyzes the long-term accumulation and growth dynamics of the Turkish economy from 1960 to 2023 by examining the movement of the profit rate and the real mass of profit. The transition of an economy from the expansion phase to the stagnation phase is characterized by stagnation in the real mass of profit due to a long-term decline in the rate of profit. Stagnation in the mass of profit leads to prolonged stagnation in the level of investment. The paper argues that the Turkish economy experienced two long periods of expansion and stagnation, as evidenced by the long-run movement of the profit rate and the real mass of profit. The first expansionary phase began in the 1960s and lasted until the mid-1970s. From the mid-1970s onwards, the economy entered a period of crisis characterized by stagnation in the profit mass and a collapse in investment. The crisis was overcome by transforming the institutional framework of the economy. The second recession began to show symptoms in the second half of the 2010s and manifests itself in levels of the real mass of profit, investment, and employment of unproductive labor. Our study addresses whether adjusting distributional relations to the detriment of labor is enough to overcome this stagnation.

Jel Codes: B51 E11 E22

Keywords: Profit Rate, The Real Mass of Profit, Long Waves

1. Giriş

Türkiye ekonomisini inceleyen ekonomi politik yazınına egemen olan yaklaşım, ekonomide sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden sonra orta dönemli büyüme ve daralma çevrimlerinde sermaye hareketlerinin otonom davranışlarının etkili olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre, orta vadede sermaye girişleri canlandığında ekonomi büyürken, sermaye hareketlerinin tersine dönmesi durumunda ekonomi krizle karşılaşır (Boratav, 2004; Boratav & Orhangazi, 2022; Orhangazi & Yeldan, 2023; Orhangazi, 2019; Orhangazi & Yeldan, 2021). Sermaye hareketleri ile büyüme arasındaki bu ilişkide geç kapitalistleşen bir ekonomideki sermaye gruplarının erken kapitalistleşmiş ülkelerin sermaye gruplarıyla rekabet edememesi belirleyicidir (Akçay & Güngen, 2016: 220). Türkiye'deki krizlerin temel olarak ödemeler dengesi kaynaklı olduğunu vurgulayan çalışmalarda "döviz biçiminde borç sermaye" kısıtına da değinilmektedir (Şimşek-Açar, 2023: 53). Bu analizlerin her biri Türkiye ekonomisinde tarihsel olarak döviz krizi şeklinde açığa çıkan gelişmelerin arkasında Türkiye ekonomisinin yapısal olarak yabancı sermaye girişlerine bağımlılığı olduğunu belirtmektedir (Orhangazi, 2019).

Türkiye'nin bağımlı finansallaşma süreci nedeniyle yapısal kırılmalıklarının biriktiğine vurgu yapan çalışmalar da ekonomideki büyümenin sermaye girişlerine ve küresel finansal çevrimlere bağımlı hale gelmesinin ekonomi politikasında yarattığı açmazlara dikkat çekmektedir (Akçay, 2023a; Akçay & Güngen, 2022).⁴ 2013 yılında ABD Merkez Bankası'nın (FED) miktarsal genişlemeye aşamalı olarak son vereceğini açıklamasından sonra gerçekleşen farklı şiddetteki iktisadi şokların nedenleri bu açmazlar çerçevesinde açıklanmaktadır. Krizin etkilerini yumuşatacak ekonomi politikaları açmazının bir tarafında ekonomik büyümeyi ve kredi genişlemesini düşük maliyetle sürdürmek için faizlerin düşük tutulması gerekliliği, diğer tarafında ise faizlerin düşük tutulması halinde yabancı sermaye girişlerinin yavaşlama olasılığı vardır (Akçay, 2023a: 211).

Türkiye ekonomisinin birbiri ile ilişkili dinamiklerini anlamak için önemli tespitlerde bulunan bu çalışmaların sermaye birikimini düzenleyen uzun dönemli iktisadi hareket yasalarıyla birleştirilmesi gerekmektedir. Bu yasaların merkezinde kuşkusuz sermayenin sonsuz kâr arayışı vardır. Kapitalistlerin sonsuz kâr arayışı uzun dönemde tekrar eden çeşitli ampirik düzenlilikler yaratmaktadır (Shaikh, 2018: 658). Kâr oranı ile kâr kütlesinin birlikte analizi bu düzenlilikleri anlamak için merkezi bir öneme sahiptir. Dahası, iki değişkenin birlikte analizi ekonominin uzun dönemde genişleme ve durgunluk dönemlerinin ayırt edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı ekonomideki gelişmeleri sermaye hareketlerinin seyrine ağırlık vererek açıklayan çalışmalar ve kârlılığı merkeze alanlar arasında bir tezatlık kurmak değil, ekonomiyi yönlendiren temel itkinin ve diğer makro gelişmelerin arkasında kâr oranı ve kârlılık olduğunu vurgulamaktır.

⁴ Türkiye ekonomisinin yabancı sermaye girişlerine bağımlı yapısına vurgu yapan bu çalışmalar erken sanayisizleşme (Taymaz & Voyvoda, 2023), kronik cari işlem açığı, inşaata dayalı büyüme (Yeşilbağ, 2016; Orhangazi & Yeldan, 2021), borca dayalı birikim (Orhangazi & Yeldan, 2023), imalat sanayiinin orta teknoloji grubundaki ürün üretiminde uzmanlaşması (Taymaz, vd., 2011), gelir dağılımının emekçi sınıflar aleyhine bozulması (Boratav, 2022; Orhangazi & Yeldan, 2023), emekçi sınıfların borca bağımlı hale gelmeleri gibi (Karaçimen, 2015) gibi her biri Türkiye kapitalizminin yapısı ile ilgili çok önemli gözlemler sunmaktadır.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

Türkiye ekonomisinde kâr oranının, kâr kütlesinin ve yatırımların uzun dönemli seyri ele alındığında 1960 yılından bu yana iki uzun genişleme ve durgunluk dönemi görülmektedir. Bunlardan ilki, verilerin incelemeye izin verdiği ölçüde 1960'lı yıllarda başlamış ve 1970'li yılların ortasına kadar devam etmiştir. Kâr kütlesinde yaşanan durgunluk, Türkiye ekonomisinde yatırım düzeyinin uzun süre durgun seyretmesine neden olmuştur.⁵ Bu durgunluktan çıkış, bölüşüm ilişkilerinin emekçi sınıflar aleyhine radikal şekilde değişmesi ve toplumsal-siyasal hayatın radikal şekilde dönüşmesi ile aşılmıştır. Birincisine benzer özellikteki ikinci durgunluğun ise 2010'ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığı, bölüşüm ilişkilerinin emekçiler aleyhine dönüşmesi sayesinde kısmen gizlendiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede, kârlılığı merkeze alarak yaptığımız bu çözümleme Türkiye ekonomisinin son dönemlerde yaşadığı çalkantılı süreci yanlış politika tercihleriyle açıklayan geleneksel yaklaşımların ötesine geçmeye imkân tanırken, ekonomi politik yazınında ileri sürülen argümanlara kârlılık açısından katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın girişi takip eden birinci bölümünde Türkiye ekonomisinin genişleme ve durgunluk dönemlerini kârlılık temelinde açıklamamıza olanak sağlayan kavramsal çerçeve özetlenmektedir. İkinci bölümde Türkiye'de kâr oranı ölçümü sunan çalışmalar gözden geçirilmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümde Türkiye ekonomisine dair gözlemler sunulmaktadır. Gözlemlerimiz kâr oranı, kâr kütlesi, yatırımlar, istihdam, üretken olmayan alanın görece büyüklüğü gibi çeşitli değişkenleri kapsamaktadır. Bütün bu gözlemlerden elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinin uzun bir durgunluk aşamasının ortasında olduğunun doğrulanmasına olanak sağlamaktadır. Son bölümde bulguların genel bir değerlendirmesi sunulmaktadır.

2. Sermaye Birikiminin Merkezi Düzenleyicisi Olarak Kârlılık

Kapitalist ekonomilerde uzun dönemde belli aralıklarla tekrar eden iktisadi düzenlilikler farklı düşünce okullarından iktisatçıların ilgisini çekmiştir. Uzun dönemli ampirik düzenlilikler dikkate alındığında değinilmesi gereken ilk kaynak Kondratieff'tir (1979). Kondratieff (1979: 519) kapitalist sistemde iktisadi dinamiklerin karmaşık ve döngüsel bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir. Toptan eşya fiyat endeksi, faiz oranı, ücretler ve dış ticaret gibi makro değişkenleri kullanarak bu değişkenlerin çevrimsel hareketinin dünya ekonomisi genelinde uzun dalga karakteri sergilediğini ifade etmekte, uzun dalgaların rastlantısal değil, kapitalizme içsel olduğunu vurgulamaktadır (Kondratieff, 1979: 535-543).

Marksist iktisatçılar için kapitalist ekonominin tarih içinde geçirdiği çok büyük dönüşümlere ve kendisini yenileme kapasitesinin gelişmişliğine rağmen benzer ampirik düzenlilikleri sergiliyor olması, birikim ve kârlılık arasındaki ilişkinin değişmeyen özüne işaret etmektedir (Shaikh, 2011: 62-63). Kapitalist ekonomiler hem kısa dönemli çevrimler hem de uzun dönemli dalgalanmalar ile devinir. Kapitalist ekonominin başat değişkenlerinin uzun dalgalar uyarınca hareket ettiğine dair Marksist görüş en formel biçimde Mandel'de (1991) somutlaşmaktadır. Mandel, kapitalist sistemde uzun dalga benzeri hareketleri kârlılıkla

⁵ Geç kapitalistleşen ekonomilerde sermaye birikimi dinamiklerinin farklı işlediğinden yola çıkarak Türkiye ekonomisinin 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yaşadığı kriz dinamiklerini tartışan kapsamlı bir çalışma için bkz. Yaman (2008).

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

ilişkilendirmekte ve uzun dalgaların fiyat endeksi gibi değişkenlerin hareketleri neticesinde belirlendiğini ileri süren yaklaşımları reddetmektedir. Bu hareketler ve uzun dalgalar arasında kuşkusuz bir ilişki bulunmaktadır ancak kapitalist sistemin temel hareketi sermaye birikimi ve kâr oranının değişim eğilimi ile belirlenmektedir (Mandel, 1991: 14-15).

Shaikh (1992) bu ilişkinin ampirik gözlemlerle yeniden formüle edilmesini sağlamıştır. Shaikh (1992: 176) toplam talep ve arz hareketleri ile kapasite kullanımından arındırılmış temel kâr oranı ile ekonomideki gelişmeler sonucunda bu temel kâr oranı etrafında salınım gösteren gerçekleşen kâr oranı olmak üzere iki farklı değişken tanımlamaktadır. Kısa dönemli talep dalgalanmalarını temsil eden kapasite kullanımı bu iki kâr oranı arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Kapitalist rekabet sermayenin teknik ve organik bileşiminin yükselmesi ve genel kâr oranının azalma eğilimi ile sonuçlanmaktadır.⁶ Shaikh (1992: 178) kâr kütlesini merkeze almakta ve azalan kâr oranının kâr kütlesinde önce artan, sonra artış hızı yavaşlayan, giderek durgunlaşan ve azalan bir uzun dalga ürettiğini belirtmektedir. Shaikh'e göre ekonominin "yükseliş döneminde temel kâr oranı azalıyor olsa bile gerçekleşen kâr oranı kapasite kullanımının etkisiyle artabilir. Hem gerçekleşen kâr oranı hem de birikimin hızlanması gerçekleşen kâr kütlesini potansiyel kâr kütlesi trendinden daha fazla artırabilir. Yükseliş ve küçülme dönemleri arasındaki bu geçiş, yani uzun dalganın farklı aşamaları arasındaki geçiş, kâr oranının değil kâr kütlesinin hareketi ile ilişkilidir" (Shaikh, 1992: 179). Kâr oranı, kâr kütlesi ve kriz ilişkisine dair diğer bir yorumu Michael Roberts'ta (2016) görmek mümkündür. Buna göre, kâr oranının düşme eğilimi yasası kâr kütlesinin değil kâr oranının azalması ile ilgilidir. Bir ekonomideki reel kâr kütlesi, işletmelerin yenilenen yatırımlarından daha düşük düzeyde kâr elde ettiğini fark ettiği bir çöküş anını önceleyen zaman dilimi dışında her zaman artmaktadır (Roberts, 2016: 65).

Düşen kâr oranı ile artan kâr kütlesi kapitalist ekonomilerin normal işleyişinin bir parçasıdır (Paitaridis & Tsoulfidis, 2012: 226; Tsoulfidis & Tsaliki, 2019; Mariolis, 2014). Kâr kütlesindeki artış, ilave yatırımlar sonucu elde edilen kâr pozitif olduğu sürece devam eder. Daha yüksek miktarda kâr kütlesi, daha fazla işgücünü ve üretim aracını yeniden harekete geçirerek sermaye birikiminin daha büyük bir ölçekte gerçekleşmesine imkân tanır. Ne var ki, kâr oranının aşağı yönlü hareketi kritik bir eşige gelene kadar devam ederse, kâr kütlesi de durgunlaşmaya başlar. Kâr kütlesinin durgunlaşması ilave yatırımdan elde edilecek ek kârın sıfır olması anlamına gelmektedir. Bu koşulun gerçekleşmesi ile yeni yatırımlara yönelik talep ortadan kalkmaya başlar. Kâr kütlesinin durgunlaştığı bu eşik Marx (2020: 255-256) tarafından sermayenin mutlak aşırı birikimi ile ilişkilendirilir ve kapitalist ekonomilerde uzun süren durgunluğun ortaya çıkışını temsil etmektedir. Bu tür durgunluk semptomları, uzun vadede ortaya çıkan ve kimi zaman kendisini bir çöküşle ortaya koyan genelleşmiş durgunluklara işaret etmektedir. Sermayenin mutlak aşırı birikimi, klasik politik iktisatçılar tarafından "durgun durum" olarak adlandırılan aşamaya karşılık gelir. Ne var ki, Marx için sermayenin mutlak aşırı birikimi kalıcı bir durumu ifade etmemektedir. Bu aşamada rekabet karşısında ayakta kalamayan sermayeler yok olur, yüksek işsizlik emek gücünün değerini düşürür. Sermayenin ve emek gücünün değersizleşmesi kâr oranında toparlanma için yeni bir zemin oluşturur (Bullock & Yaffe, 2009). Kâr oranının toparlandığı yeni zemin üzerinde yeni

⁶ Sermaye bileşimlerinin alternatif tanımları ve bunların birbirleri ve kâr oranı ile ilişkisi için bkz. Shaikh (1990), Tsoulfidis ve Tsaliki (2019).

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

bir genişleme aşaması başlar ve sermaye birikiminin yeni yükseliş aşamasını çevreleyen kurumsal ve siyasal yapılarda da dönüşüm gerçekleşir. Bu dönüşümün izleri hem devlet yapısının içinde hem de devletler arası düzeyde, emek ve sermaye arasındaki çatışmada ve sermayeler arası çatışmalarda, yani sermayeler arası kardeş kavgasında su yüzüne çıkmaktadır (Yaffe & Bullock, 1979). Dolayısıyla bu dönüşümün nasıl şekilleneceği sınıfsal ve siyasal mücadelelere de bağlıdır.⁷

Bu aşamada yukarıda sunulan çerçeveyi doğrulayacak ampirik kanıtlar sorgulanabilir. İlk olarak Marx'ın kâr oranının zaman içindeki düşüşüne dair yaklaşımının geçerliliği tartışılabilir. Nitekim, kâr oranının düşme eğilimine dönük tartışmalar çok uzun bir tarihe sahiptir.⁸ Bu metin içinde kâr oranının düşme eğiliminin geçerli olup olmadığına dair tarafların görüşlerine yer vermek çalışma kapsamını aşacaktır. Bunun yerine dünya ölçeğinde yapılan kârlılık ölçümlerinin kâr oranının zaman içinde düşüşü için yeterince kanıt sağladığını düşündüğümüzü ifade etmeyi yeterli buluyoruz (Maito, 2018; Roberts, 2020; Basu vd., 2022). Dünya ölçeğinde yapılan ölçümler veri derlenme sürecindeki zorluklara bağlı olarak katı varsayımlarla inşa edilmekte ve çeşitli zaafklar barındırmaktadır. Fakat ölçümlerin Marksist iktisadın kavramsal çerçevesine en uygun şekilde yapılabildiği ABD örneğinde de kâr oranının düşme eğilimini doğrular yönde kanıtların güçlü olduğunun altı çizilmelidir (Shaikh & Tonak, 2012; Tsoulfidis & Paitaridis, 2019). Bu şekilde yapılan ölçümler, tam da Marx'ın ifade ettiği gibi kâr oranının düşüşünün arkasında artık değer oranı artarken, sermaye bileşimlerinin yükselişinin olduğunu gösterir (Marx, 2020). Aynı zamanda karşıt eğilimlerin etkilerini kontrol edebilen ekonometrik sınamaların da kâr oranının düşme eğilimine dönük kanıtlar sunduğu belirtilmelidir (Basu & Manolacos, 2013; Fernandez-Aguilera vd., 2022; Alexiou, 2022).

Yapılan pek çok çalışma kâr oranı ile kâr kütlesi arasında kurduğumuz ilişkinin de ampirik olarak doğrulanabilir olduğunu göstermektedir. En önemli örnekleri ABD ekonomisi üzerine yoğunlaşan bu çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yatırımlardaki artışın kâr kütlesindeki artışı takip ettiğini, kapitalist ekonomilerde tekrarlanan büyük bunalımların kâr kütlesinin hareketiyle belirlendiğini, 2008 krizi sonrasında ekonomide gözlenen belirgin toparlanmanın, kâr kütlesindeki toparlanmayla mümkün olduğunu gösteren analizler sunmuştur (Carchedi & Roberts, 2013; Tsoulfidis & Paitaridis, 2019; Tsoulfidis & Tsaliki, 2019; Roberts, 2016). Benzer olguların Avrupa ekonomileri için de geçerli olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Mutlu, 2022).

Yakın bir zamanda önemli bir borç ödeme krizi deneyimleyen Yunanistan'dan elde edilen bulgulara bakılması Türkiye ekonomisine ilişkin yapılabilecek yorumlara da dayanak sağlayabilir. Yunanistan'ı merkeze alan çalışmalarda da kârlılığın, özellikle kâr kütlesinde yaşanan durgunluğun kriz oluşumunda merkezi bir yere sahip olduğunu gösteren çalışmalar

⁷ Sermayenin mutlak aşırı birikiminin kapsamlı bir anlatımı için bkz. Tsoulfidis ve Tsaliki (2019).

⁸ Howard & King (1992) kâr oranının düşme eğilimine ilişkin erken dönem tartışmaların kapsamlı bir özetini sunmaktadır. Bu tartışmaların 1970'lerin krizini açıklama çabasında olanları kısaca iki grupta incelenebilir. Birinci grupta doğrudan kâr oranlarının düşme eğilimi yasasından hareket etme eğilimi baskınken ikinci grupta dönemin bölüşüm ilişkileri ve talep yapısı açıklamanın merkezinde yer almaktadır. Birinci grup tartışmalar arasında Bullock & Yaffe (1979), ikinci grupta ise Glyn & Sutcliffe (1971) öne çıkmaktadır. Kâr oranının düşme eğilimine dair klasik dönem tartışmalar ve rekabetin önemi için Eres (2016), son dönem tartışmalarının kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Demir & Subaşat (2021).

mevcuttur (Mavroudeas & Paitaridis, 2014).⁹ Reel kâr kütleindeki durgunluk sermayenin değersizleşme sürecini hızlandırarak çıktı ve istihdamda düşüşe yol açarken, düşük kârlılık artık değerlerin bölüşümünde yaşanan çatışmaları şiddetlendirmekte, ekonomiyi hem daha kırılgan hale getirmekte hem de kârların finansal alana aktarılmasına neden olmaktadır. Bir diğer ilginç bulgu ücretleri baskılayarak kârlılıkta toparlanmayı beklemenin sınırlarına ulaşılmış olmasıdır (Tsoulfidis & Tsaliki, 2014; Tsoulfidis, vd., 2016). Bu sonuçlar Türkiye ekonomisi için de geçerlidir.

Kâr oranı ve kâr külesine dair analizlerin yalnızca erken kapitalistleşen ekonomilere özgü olmadığını altını çizmek gerekir.¹⁰ Türkiye’de kriz anlarının kendilerini daha çok sermaye hareketlerinde gözlenen çıkışlarla ortaya koyuyor olması krizlerin çoğu zaman ekonominin dünya kapitalizmi içindeki bağımlı konumu ile ilişkili olduğu açıklamasına yol açabilir (Bahçe & Köse, 2019a). Türkiye’nin dünya kapitalizmine eklenme kalıbını merkeze alan bu açıklama elbette reddedilemez. Ayrıca Türkiye’de sermaye hareketleri ve büyüme arasında yadsınamayacak bir ilişki mevcuttur (Boratav, 2004; Dönmez-Atbaşı, vd., 2023). Sermaye hareketleri ve büyüme arasındaki ilişki kâr oranındaki kısa dönem dalgalanmaları içerecek şekilde genişletilebilir. Belirtmek gerekir ki, sermaye hareketleri, çeşitli kanallarla sermayenin yeniden üretimi koşullarını belirleyen bir konumdadır (Saad-Filho, 2023). Sermayenin yeniden üretimi çeşitli mekanizmalarla gerçekleştirilebilir. Orhangazi (2019: 120) sermaye girişi ile ekonomi genelinde finansal varlık ve gayrimenkul talebinin artacağına, kredi bolluğu ile borçlanma maliyetlerinin düşeceğine ve bankaların yurt dışından borçlanma koşullarının kolaylaşmasıyla birlikte ilk iki mekanizmayı desteklediğine dikkat çekmektedir. Özellikle 1999 depremi ile muazzam bir sermaye yıkımı ve izleyen 2001 krizinde sermayelerin değersizleşme süreci sonrasında bu mekanizmalar sermayenin yeniden üretim koşullarını sağlamıştır. Türkiye’de kâr oranının 2002-2007 arasındaki çevrimi bu bakış açısı ile açıklanabilmektedir.¹¹

İncelediğimiz ve bulgularına yer verdiğimiz çalışmalar en gelişmiş kapitalist ekonomi olan ABD ile geç kapitalistleşen Yunanistan ekonomisi için geçerlidir. Hem erken kapitalistleşen ekonomiler hem de geç kapitalistleşen ekonomiler üzerine yapılacak araştırmaların artması bu düzenliliklerin dünya genelinde görülür olduğu fikrine bizi daha da yaklaştıracaktır. İzleyen bölümde Türkiye ekonomisinde kârlılık ve kâr oranını inceleyen çalışmalara yer verilecektir.

3. Türkiye Ekonomisinde Kârlılık ve Kâr Oranı ile İlgili Çalışmalar

Türkiye ekonomisinde kârlılığı inceleyen çalışmalar iki ana grupta sınıflandırılabilir. Bu iki gruptan birincisinde kârlılık göstergesi olarak mark-up oranı kullanılmıştır (Bkz. Çağatay,

⁹ Bu çalışmalar temel olarak derinleşen krizlerin dolaşım alanından değil üretim alanından kaynaklandığı konusunda ortaklaşmaktadır. Finansal alandan türeyen sorunlar üretim alanındaki yapısal sorunların bir yansıması olarak ele alınmalıdır. Yunanistan ekonomisine bu çerçeveden bakıldığında ülkenin üretim yapısı ve Avrupa Birliği ekonomisine eklenme şeklinin aşırı birikim krizinin temel belirleyicileri olduğu belirtilmektedir (Mavroudeas & Paitaridis, 2014: 153). Bu yorumlama biçimi krizlerin ortaya çıkış biçimleri ile krizlerin yapısal nedenleri arasındaki temel farka işaret etmektedir (Yaffe & Bullock, 1979; Shaikh, 2009).

¹⁰ Erken ve geç kapitalistleşme kavramlarının kapsamlı bir tartışması için bkz. Yaman (2008).

¹¹ Ekonomiye sermaye girişinin kâr oranı üzerindeki etkisi talep dalgalanmaları aracılığıyla ortaya çıkabilmektedir. Çalışmada sunduğumuz kâr oranları kısa dönem talep dalgalanmalarını yansıtan kapasite kullanım oranına göre düzeltilmediği için bu ilişkiyi yansıtmaktadır.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

1986; Boratav, 1990; Boratav vd., 1994; Boratav vd., 2000; Metin-Özcan vd., 2002; Onaran & Yentürk, 2003; Günay vd., 2005). Bu çalışmalar çoğu zaman 1980 sonrasında ekonominin dışı açılmasının imalat sektörü ve bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır.

İkinci gruptaki çalışmalar ise kâr oranı ve kâr oranını belirleyen dinamiklere odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, makroekonomik yapıya ilişkin incelemelerinin merkezine en başta kârlılık olmak üzere Marksist kategorilerin ampirik ölçümlerini yerleştirirler (Eres, 2005; Memiş, 2007a; Karahanoğulları 2009; Bahçe, Eres & Köse, 2017; Yeldan, 2022; Yeldan, 2023). Kâr oranı çalışmalarında kâr oranını hesaplama ve veri türetme yöntemlerindeki farklılığa rağmen ekonominin geçtiği önemli dönemeçler ve kâr oranının bu dönemeçlerdeki hareketine ilişkin bulgular önemli derecede ortaklaşmaktadır. Bu çalışmalarda kâr oranının teknolojik ve bölüşümsel belirleyeni ile kâr oranının hareketini belirleyen diğer eğilimlere yer verilmektedir.

Bildiğimiz kadarıyla Türkiye ekonomisini kâr oranı ve kârlılığa dair Marksist bir çerçevede ele alan ilk çalışma Eres (2005) tarafından yapılmıştır. 1968-2000 arası yılları kapsayan incelemede toplam kapitalist sektörlerde kâr oranının uzun dönemli bir düşüş sergiliyor olması bu çalışmanın önemli sonuçlarından biridir. Vurgulanması gereken diğer husus, kâr oranındaki dönemselsel artışın kâr payındaki artış ile destekleniyor olmasıdır.

Memiş (2007) 1970-2000 arası yıllar için arasında imalat sanayii alt sektörlerinde kârlılığın belirleyenlerine odaklanır. 1980 sonrasında imalat sektörü kâr oranındaki artışın önemli ölçüde sermaye-hasıla katsayısının reel olarak azalması ve sermaye malının çıktı fiyatına göre daha fazla artması ile ilgili olduğunu belirler (Memiş, 2007: 137). Kâr oranının artmasını destekleyen ya da azalma eğilimini telafi eden diğer bir unsur da istihdamdaki kadın oranının artmasıdır (Memiş 2007: 191).

Eres & Kaya-Bahçe (2009) ekonominin tamamı, imalat sanayi ve imalat sanayi alt sektörlerinde 1980-2000 arası yıllar için kârlılık yönelimi göstergesi hesaplamıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre kârlılık yöneliminde esas belirleyici olan ücretlerdir. Bahçe & Eres (2012) 1980-2001 arası yıllarda imalat sanayi ve imalat sanayi alt sektörlerinde “düzenleyici sermaye” ve “eklenti kâr oranı” kavramları çerçevesinde sektörel eklenti kâr oranlarının, rekabet sonucunda birbirine yakınsadığı sonucuna ulaşır. Eres & Bahçe (2015) önceki çalışmanın yöntemini ekonomi geneline ve ekonominin ana sektörlerine uygulamıştır. Çalışmada hiçbir sektörde kalıcı düzeyde eklenti kâr oranı farklılığı olmadığı gözlemlenmiştir.

Yeldan (2022), uzun dönemde Türkiye ekonomisi için kârlılık göstergelerini özetlemektedir. Buna göre 1961-2019 dönemine ilişkin hesaplamalarında kâr oranında dönemselsel yükseliş ve dalgalanmalar ile birlikte uzun dönemli bir düşüş eğilimi görülmektedir. Kâr oranının düşüş eğilimini esas olarak sermaye-emek oranı belirlemektedir. Yeldan (2023) başka bir çalışmada ise bir önceki çalışmadan farklı olarak kısa döneme, yani 2003 sonrasına odaklanır. Buna göre tarım dışı net kâr oranı 2007 yılı itibarıyla azalmaktadır. 2020 yılının ikinci çeyreği itibarıyla dip noktasında olan tarım dışı net kâr oranı bu dönemden sonra hızla toparlanmıştır. Buna reel kârlardaki ve katma değer üretimindeki artış eşlik etmiştir.¹² Bütün

¹² Yeldan'ın (2023) kâr oranı hesaplamasındaki yöntemsel bir farklılığa değinmemiz gerekmektedir. Daha önce atıf yaptığımız çalışmalar kâr oranını kabaca elde edilen kârların sermaye stokuna oranı olarak hesaplarken

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

bu gelişmelerin 2016 yılından itibaren ücret gelirlerinin çarpıcı şekilde düştüğü “bölüşüm şoku” eşliğinde gerçekleştiğini vurgulamak gerekir.¹³

Türkiye ekonomisinin son dönemde yaşadığı çalkantıların kârlılıkla ilgili olduğunu vurgulayan çalışmalar da vardır. Örneğin Bahçe, Eres & Köse (2017), tarım, sanayi, hizmetler sektörleri ile imalat sanayinin alt sektörleri için kâr oranı ölçümü gerçekleştirir ve 2000’li yılları genel olarak kâr oranında aşağı yönlü eğilimin belirgin olduğu bir bunalım dönemi olarak tanımlar. Bahçe & Köse (2019b), Türkiye ekonomisinin son yirmi yılına odaklanarak aşırı birikime ve kârlılıkta düşüş eğilimine işaret etmektedir. Bu çalışmanın bizim argümanlarımız açısından en önemli vurgusu ekonominin kriz eğiliminin bir kur hareketiyle ya da sermaye kaçışı ile tetiklenmesinin krizin yapısal eğilimlerinin önüne geçmeyeceğidir (Bahçe & Köse, 2019b: 268). Karahanoğulları (2009) toplam ekonomiyi üretken faaliyetler ile üretken olmayan faaliyetler bakış açısından yeniden yapılandırır ve ekonomide üretken olmayan alanın genişlemesinin önemli bir kriz dinamiği oluşturduğunun altını çizer. Benzer şekilde Türkiye ekonomisini üretken ve üretken olmayan emek faaliyetleri çerçevesinde sınıflandıran Mutlu (2023) üretken sektörlerde kâr kütlesinin 2015 sonrasında durgunlaştığını göstermekte, bu durgunluğun sermayenin mutlak aşırı birikimi ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir.

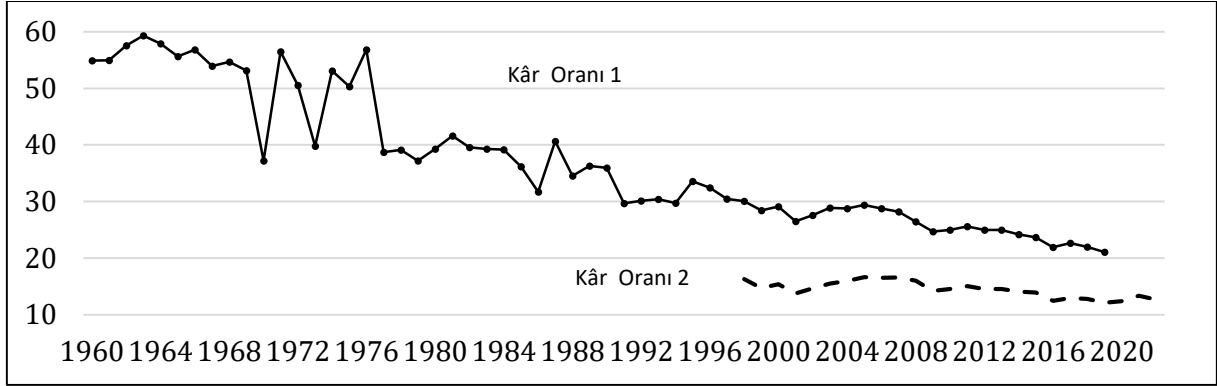
4. Kârlılık Üzerine Gözlemler

Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye ekonomisini tarihsel dönemlere ayırma girişimimizin temelini kâr oranı ile kâr kütlesinin birlikte hareketi oluşturmaktadır. Bu sebeple gözlemlerimizin sunumu kâr oranı ve reel kâr kütlesinin zaman içindeki hareketiyle başlamaktadır. Türkiye ekonomisine dair uzun dönemli bir inceleme söz konusu olduğunda sistematik ve detaylı veri üretimi söz konusu olmadığı için gözlemler oluşturulurken çeşitli katı varsayımlarda bulunma zorunluluğu vardır. Bu sebeple iki tip kârlılık ölçümü sunulmaktadır. Ölçümlerin ilki basitçe gayrisafi işletme artığının sermaye stokuna bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu ölçüm 1960 yılından başlayıp 2019 yılına kadar gelmektedir. Bu şekilde yapılan ölçüm Şekil 1’de “Kâr Oranı 1” olarak adlandırılmaktadır. İkinci kâr oranı ölçümü birinci ölçüme kıyasla daha detaylı bir hesaplamanın ürünüdür ve ekonominin toplam kapitalist sektörlerinde üretilen katma değeri ile kendi hesabına çalışanlara göre düzeltilmiş işgücü ödemeleri farkının net sermaye stokuna oranlanması ile elde edilmiştir. Hesaplamanın detayları eklerde anlatılmaktadır. Daha detaylı kâr oranı ölçümü “Kâr Oranı 2” olarak adlandırılmıştır. Her iki ölçüm de kâr oranının uzun dönemde aşağı yönlü hareket ettiğini doğrulamaktadır.

Yeldan (2023) yöntemsel olarak payda kısmında sermaye stoku yerine akım değişken kullanmayı tercih etmiştir ve sabit sermaye tüketimi harcamalarını kullanmıştır.

¹³ Emekçi sınıfların milli gelirden aldığı payın son 7 yıl içinde çarpıcı şekilde düşmesi Boratav (2022) tarafından şöyle ifade edilmektedir: “Beş yıl içinde net hasılda işçi sınıfı payının 6,8 puan düşmesi, Türkiye iktisat tarihinde benzeri pek olmayan bir bölüşüm şokudur”.

Şekil 1: Uzun Dönem Kâr Oranı, 1960-2019

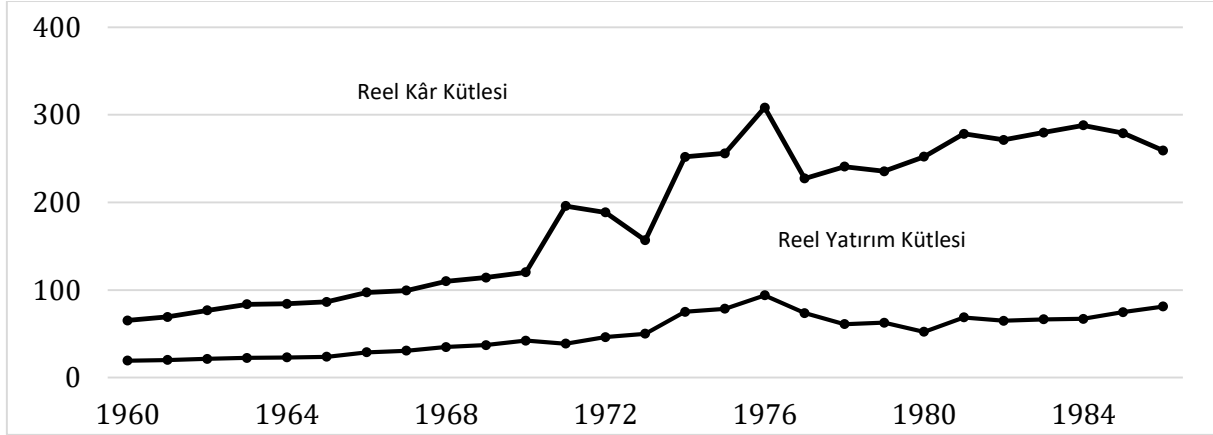
Kaynak: AMECO ve Genişletilmiş Penn Dünya veri tabanından (EPWT) yazarların hesaplaması

Uzun dönemli kâr oranı ölçümüne ilişkin bir hususun altının çizilmesi gerekmektedir. Kullanılan kâr oranı ölçümü uzun dönemde aşağı yönlü hareketi doğrulamakla birlikte, kâr oranında yaşanan kimi kısa ve orta dönemli salınımları yakalama konusunda yeterince başarılı olmayabilir. Bu nedenle özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllardaki yüksek salınımları ve sonrasındaki kararlı aşağı yönlü hareketi dikkatli yorumlamakta fayda olduğunu vurgulamak gerekir. 1960'lı ve 1970'li yıllardaki yüksek salınımlar devlet müdahalelerinin kârlılık üzerindeki etkilerini gösteriyor olabileceği gibi ölçüm sorunlarından da kaynaklanıyor olabilir. Diğer taraftan kâr oranının ilerleyen yıllardaki gelişiminde karşı eğilimlerin etkilerinin daha az temsil edilmesi söz konusu olabilir. Örneğin Eres (2005) tarafından yapılan ölçümler daha sonraki yıllar için de çeşitli salınımlar tespit etmektedir. Ne var ki burada sunulan çözümleme daha önce de belirtildiği gibi yalnızca kâr oranının genişleme ve durgunluk dönemlerine vurgu yapmak yerine kâr kütlesinin hareketine odaklanmaktadır. Dönüm noktalarını kâr kütlesinin durgunluk ve genişleme dönemleri belirlemektedir.

Şekil 2 ve Şekil 3 reel kâr kütlesini ve reel yatırım düzeylerini göstermektedir. Kâr kütlesi cari fiyatlarla hesaplanan brüt işletme artığının yatırım deflatörüne bölünmesiyle elde edilmiştir. Kârın yatırım deflatörü kullanılarak reel hale getirilmesinin sebebi, kârın hangi miktardaki sermayeyi harekete geçirebileceğini görmek istememizden kaynaklanmaktadır.

Şekil 2 kâr kütlesini ve yatırım kütlesini 1960-1986 dönemi için göstermektedir. Kâr oranındaki düşüş, kendisini 1970'li yılların ikinci yarısında kâr kütlesindeki bir durgunluk şeklinde ortaya koymaktadır. Bu tip bir durgunluğun Marx tarafından sermayenin mutlak aşırı birikimi ile ilişkilendirildiği daha önce belirtilmişti. 1970'lerdeki kriz Türkiye ekonomisinde uygulanan iktisat politikalarının ve onu çevreleyen bütün toplumsal ve siyasal yapının yeniden düzenlenmesiyle aşılmıştır. Yaklaşık 10 yıl süren bir durgunluğun ardından kâr kütlesinde toparlanma görülmektedir ancak bu toparlanmaya eşlik eden bir yatırım artışı söz konusu değildir.

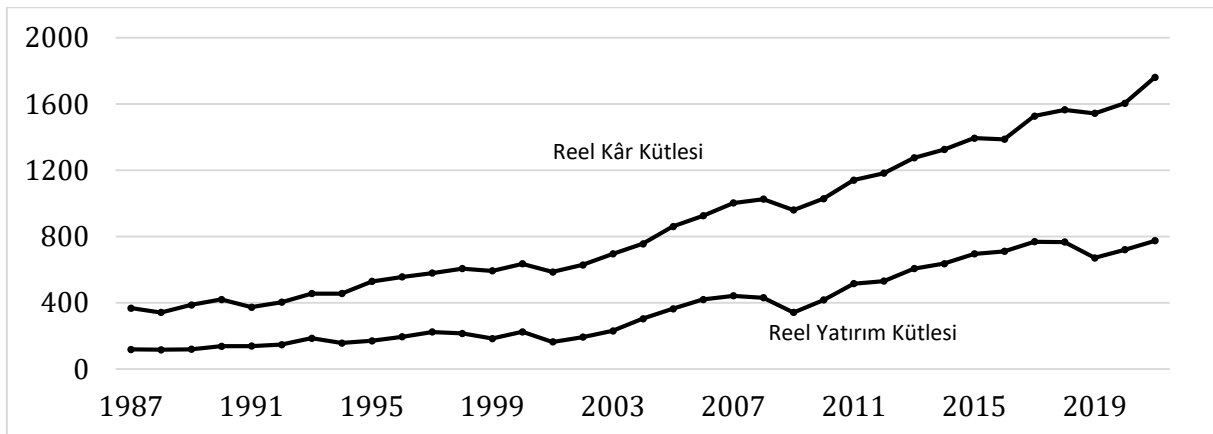
Şekil 2: Reel Kâr Kütlesi ve Yatırım Kütlesi 1960-1986, 2015 Baz Yılı, Milyar TL

Kaynak: AMECO Veri Tabanından Yazarların Hesaplaması

Kâr oranı ve kâr kütesinin hareketiyle tetiklendiği düşünülen ikinci durgunluk ise daha günceldir ve henüz bu durgunluk ilgili bütün sonuçlar ortaya çıkmış değildir. Şekil 3, reel kâr ve reel yatırım kütesine ilişkin sonuçları daha yakın tarihler için sunmaktadır. 2017 sonrasında kâr oranının düşmesi sonucu kâr kütesinde durgunluğun tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat tam bu aşamada bölüşüm ilişkilerinde radikal bir düzenleme gündeme gelmiştir. Kâr kütesindeki durgunluk bölüşüm ilişkilerinin düzenlenmesiyle geciktirilmiştir.¹⁴ İlginç olan nokta, yatırım düzeyinde belirgin bir toparlanmanın gözlemlenmediği, yani durgunluk aşamasının aşıldığı yönünde bir sonuca varmanın mümkün olmadığıdır. Detaylı yorumlar için kâr oranının hareketine daha iyi düzenlenmiş verilerle bakılması gerekmektedir.

Şekil 3: Reel Kâr Kütlesi ve Yatırım Kütlesi 1987-2021, 2015 Baz Yılı, Milyar TL

Kaynak: AMECO Veri Tabanından Yazarların Hesaplaması

¹⁴ Boratav, Köse & Yeldan (2023) Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi ve kâr oranının karşı karşıya olduğu iki çelişkiyi ampirik bulgularla açıklamakta ve iktisat yazınında yaygın şekilde tartışılan “kâr itilimli enflasyon” un inceleme çerçevesini Türkiye ekonomisine taşımaktadır. Bölüşüm ilişkilerinin emekçiler aleyhine dönüşmesinin sermaye birikimini yeniden canlandıracak bir etki yaratıp yaratmayacağını sorgulamaktadır.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

Kâr oranının daha iyi bir ölçümü 1998 sonrası dönem için gerçekleştirilip, değerlendirmeler yapılabilir. Aynı zamanda bu ölçümlere dayanarak kâr oranı; kâr payı ve hasıla-sermaye oranı bileşenlerine ayrıştırılabilir.¹⁵ Kâr payı gayrisafi katma değerden, kendi hesabına çalışanların da gelirlerini içerecek şekilde genişletilmiş ücret ödemelerinin (kamu hariç) çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Gayrisafi katma değerden konut sahipliği ve kamu yönetimi faaliyetleri dışlanmıştır. Sermaye stoku ölçümünde konut yatırımları kapsam dışı bırakılmıştır.

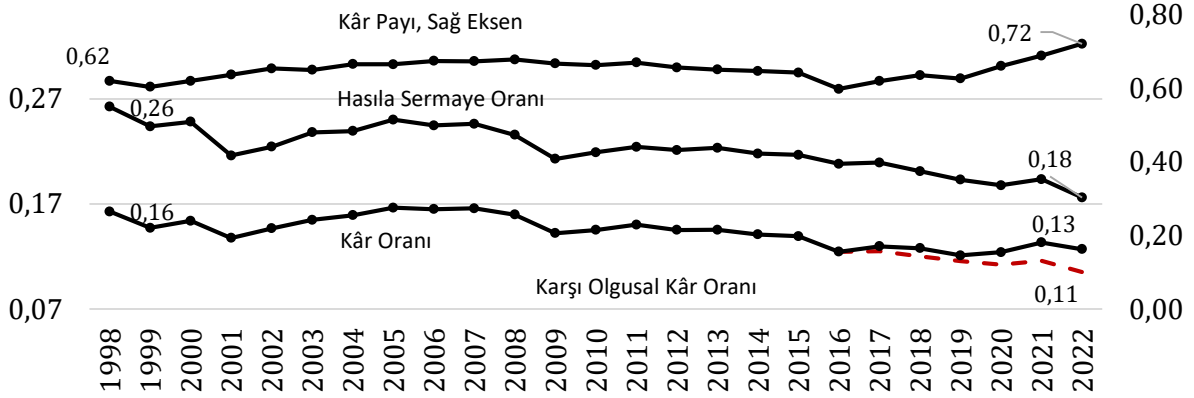
Şekil 4 aracılığıyla 1998 sonrası dönemde de kâr oranının aşağı yönlü hareket ettiği tespit edilebilmektedir. Dönemin bütünü açısından bakıldığında 1998 yılında yüzde 16 olan kâr oranı dönemin sonunda yüzde 13'e düşmüş görünmektedir. Burada kâr oranının düşüşünde belirleyici olanın hasıla-sermaye oranında yaşanan düşüş olduğu görülmektedir. Hasıla-sermaye oranı, kâr oranının alabileceği en yüksek sınırı gösterir. Diğer bir deyişle, emekçiler hiç ücret almadan çalışsa bile, üretim sürecinin mekanizasyonunun kârlılık üzerinde yaratacağı baskıyı göstermektedir. Türkiye'de ölçülen kâr oranı, şekilde görüldüğü gibi maksimum kâr oranını takip etmektedir.

Tartışmanın boyutları bölüşüm ilişkileri de hesaba katarak genişletilebilir. 1998 yılında kâr payının yüzde 62, buna karşılık kâr oranının yüzde 16 olduğu görülmektedir. 2022 yılına gelindiğinde kâr payı yüzde 72,1 olmasına rağmen kâr oranı yüzde 13'e gerilmiştir. Kâr payı olağanüstü derecede yükselmişken kâr oranı 1998 değerinin oldukça altındadır. Bu gözlem, hasıla-sermaye oranının kâr oranı üzerindeki belirleyici etkisinin bir başka ifadesidir. Bununla birlikte 2016 yılından itibaren bölüşüm ilişkilerinde emekçi sınıflar aleyhine radikal bir dönüşüm kâr oranının düşme eğilimine karşı bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Bu olgu hem pek çok araştırma tarafından ortaya koyulmakta hem de şekilde sunulan kâr payı gözlemlerinden de açıkça görülmektedir. Burada şu soru gündeme gelmektedir: 2016 sonrasında bölüşüm ilişkilerinde yaşanan değişim, kâr oranı üzerinde ne kadar etkili olmuştur? Bu soruyu değerlendirmek için karşı olgusal kâr oranı hesaplanabilir.¹⁶ Karşı olgusal kâr oranı, "Bölüşüm ilişkileri 2016 sonrasında emekçi sınıflar aleyhine dönüştürülmeseydi, ücret payı ve kâr payı 2016 yılındaki düzeyinde kalsaydı kâr oranının hareketi ne yönde olurdu?" sorusuna cevap vermektedir. Bu çerçevede 2016 yılındaki kâr payı sabit kabul edilerek karşı olgusal kâr oranı hesaplanmıştır. Bu değişkenin gözlemlenen kâr oranıyla karşılaştırılması bölüşüm ilişkilerindeki düzenlemenin olmaması halinde kâr oranının daha hızlı bir şekilde düşeceğini göstermektedir. Kâr payındaki artış, kâr oranındaki düşüşü sadece yavaşlatabilmiştir. Bu sonuç, gözlemlenen kâr oranının, hasıla sermaye oranını takip edeceğini söylemenin bir diğer yoludur.

¹⁵ Weisskopf (1979) kâr oranını kâr payı, kapasite kullanımı ve kapasite-sermaye oranının çarpımı olarak ifade etmektedir. Weisskopf tarafından önerilen diğer ayrıştırma yöntemleri için bkz. Weisskopf (1988) ve Weisskopf (1992).

¹⁶ Shaikh (2018: 662), ABD ekonomisinde 1947-2011 dönemi için gerçekleşen ve karşı olgusal olmak üzere iki farklı kâr oranı hesaplamaktadır. Karşı olgusal kâr oranı reel ücret-verimlilik ilişkisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi devam etmesi halinde kâr oranının hareketini göstermektedir. ABD örneğinde bölüşüm ilişkilerinin emek karşıtı olarak yeniden düzenlenmesi kâr oranlarının restore edilmesinde işlevli olabilmektedir.

Şekil 4: Kâr Oranı ve Bileşenleri 1998-2022

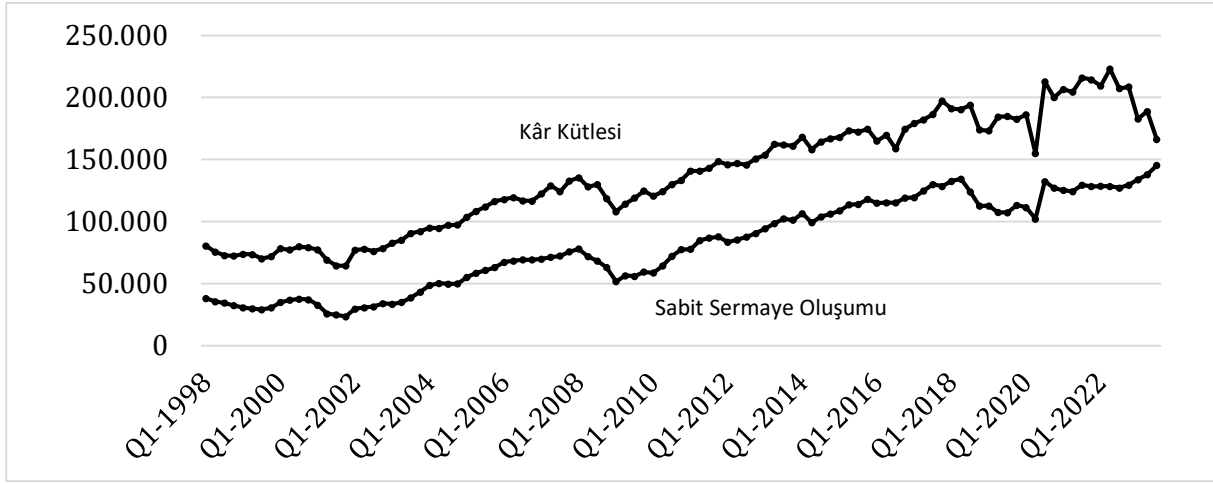
Kaynak: Yazarların Hesaplamasıdır. Hesaplamaların ayrıntıları EK bölümünde yer almaktadır.

Bu değerlendirmeler, sermayenin mutlak aşırı birikimi krizinin yalnızca bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesiyle aşılabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Burada yapılan inceleme sonucunda bu soruya olumsuz bir cevap verilmektedir. Mutlak aşırı birikim krizi, rekabet karşısında ayakta kalamayacak sermaye gruplarının tasfiye edilmesi ve sermayenin büyük ölçüde değersizleşmesiyle nihai çözümüne ulaşılabilir. Türkiye’de özellikle 2016 sonrasında para ve maliye politikaları ayakta kalamayacak zombi şirketlerin tasfiyesini engellemek ve büyümeyi desteklemek için yoğun bir şekilde kullanılmıştır.¹⁷ Ne var ki bu destek, bir yandan verimsiz sermayelerin değersizleşmesini ve tasfiyesini geciktirmiş, öte yandan yeni bir genişleme dalgasını önleme ve mevcut krizi uzatma işlevi görmüştür. Rekabet karşısında ayakta kalamayacak şirketlerin batarak, sermayenin geniş ölçüde değersizleşmesi ve bu yolla kârlılıkta bir toparlanmanın ortaya çıkması ihtimali gelecekte daha çok konuşulacaktır. Tabii bunun Türkiye ekonomisinin kurumsal çerçevesinde de bir değişikliği gerektirebileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Son olarak daha yakın tarihli kâr kütlesi ölçümlerini sergilemek de mümkün görünmektedir. Bu defa çeyreklik verilerle gözlemler sunulmaktadır. Kullanılan büyüklük, mevsimsel etkilerden arındırılmış net işletme artığının sabit sermaye oluşumu deflatörü kullanılarak reel hale getirilmesiyle oluşturulmuştur. Şekil 5, 2018 yılının ilk çeyreğinde kâr kütlesinde durgunluk ortaya çıktığını, bunu yatırımlardaki çöküşün izlediğini göstermektedir. 2020 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren kâr kütlesinde bölüşümdeki dönüşümü yansıtabilecek şekilde bir sıçrama olduğu fakat bu sıçramanın kâr kütlesindeki durgunluğu bütünüyle telafi etmekten uzak olduğu belirtilmelidir. Bunu kârlılık tarafından sürüklenen mutlak aşırı birikim krizinin devam ettiği şeklinde yorumlamak mümkün görünmektedir. Yatırımlarda süregelen durgunluk bu gözlemi doğrular niteliktedir.

¹⁷ IMF tarafından yapılan bir çalışmaya göre Türkiye, halka açık şirketler içinde zombi şirket oranında dünyada 21, özel şirketler içinde zombi şirketlerin payı itibarıyla ise birinci sıradadır (Albuquerque ve Iyer, 2023).

Şekil 5: Kâr Kütlesi ve Yatırım, 1998Q1-2023Q3, 2009 Baz Yılı, Milyon TL

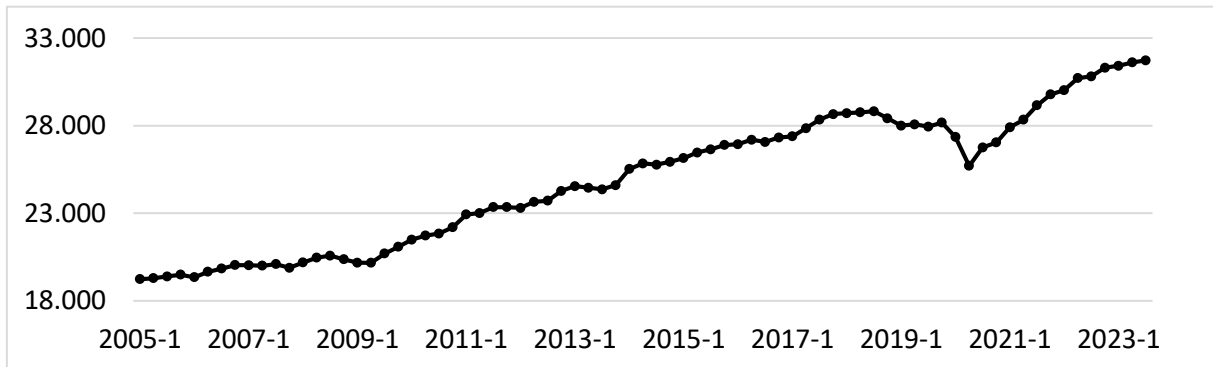

Kaynak: OECD Ulusal Hesaplar veri tabanından hesaplanmıştır.

5. Mutlak Aşırı Birikime Dair Ek Gözlemler: İstihdam, İşsizlik ve Üretken Olmayan Emek

Sermayenin mutlak aşırı birikimi ile ilgili gözlemlerimizin bir ayağını da istihdam verileri oluşturmalıdır. Mutlak aşırı birikimin kendisini istihdam gözlemlerinde de ortaya koyması beklenir. Şekil 6 toplam istihdamın 2005 sonrasındaki hareketini göstermektedir. Genişleyen bir ekonominin doğal bir sonucu olarak dönem boyunca istihdam artmaktadır. Ne var ki 2018 sonrasında Covid-19 pandemisinin de etkisiyle istihdamda çöküş görülmektedir. AKP'nin büyümeyi ve istihdamı korumaya öncelik veren iktisat politikaları sayesinde istihdamdaki kayıp bir miktar telafi edilebilmiş görünmektedir. Bu telafi mekanizması, birçok eleştirel iktisatçı tarafından Türkiye ekonomisinin seçim öncesinde geleneksel anlamda bir kriz içinde olmadığını bir göstergesi şeklinde yorumlanmıştır (Akçay, 2023b). Yine de istihdam düzeyinde gözlenen görece toparlanmanın Türkiye ekonomisinin içine girmiş olduğu durgunluk aşamasından çıkışının bir göstergesi olarak yorumlanması tartışmaya açıktır. İktisat politikalarının yukarıda anıldığı biçimiyle karşılaşılan bir kârlılık krizini geciktirmesi mümkün iken bu krizin etkilerini bütünüyle telafi etmesi mümkün değildir.

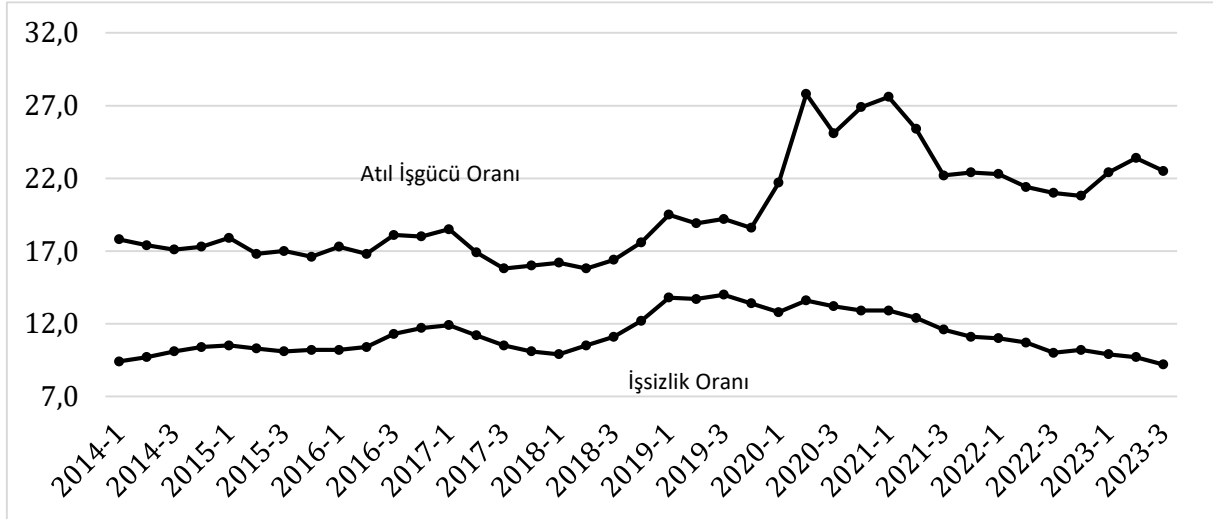
Şekil 6: İstihdam 2005Q1-2023Q3, Bin Kişi

Kaynak: TÜİK

İstihdamdaki artışın durgunluk aşamasından çıkışa işaret etmediğini göstermek için işsizlik verilerine bakılması gerekir. Şekil 7 hem dar anlamda hem de geniş anlamda işsizlik oranlarını göstermektedir. 2018 sonrasında dar tanımlı işsizlik oranında yaşanan artış telafi edilmiş görünmektedir. Ne var ki işsizlik oranı, ölçümünde yalnızca iş arayanlar işsiz sayıldığı için, halihazırda üretim sürecinin dışına itilmiş işgücünün gerçek bir resmini çekmekten uzak bir ölçümdür. Emek piyasasının çeşitli nedenlerle dışına itilmiş emek rezervinin daha iyi bir ölçüm aracı geniş tanımlı işsizlik olarak da adlandırılan âtil işgücü oranıdır. Bu orana bakıldığı zaman, emek rezervinin daha büyük bir bölümünün istihdamdan dışlanmış olduğu görülmektedir. Âtil işgücü oranının hala 2018 öncesi düzeyinin çok üzerinde olduğu görülmektedir.¹⁸ Bu bulgu sermaye birikim temposunun emek rezervini soğurmak için gerekli düzeyin gerisinde seyrettiğine bir kanıt olarak yorumlanabilir.

Şekil 7: İşsizlik Oranı ve Âtil İşgücü Oranı

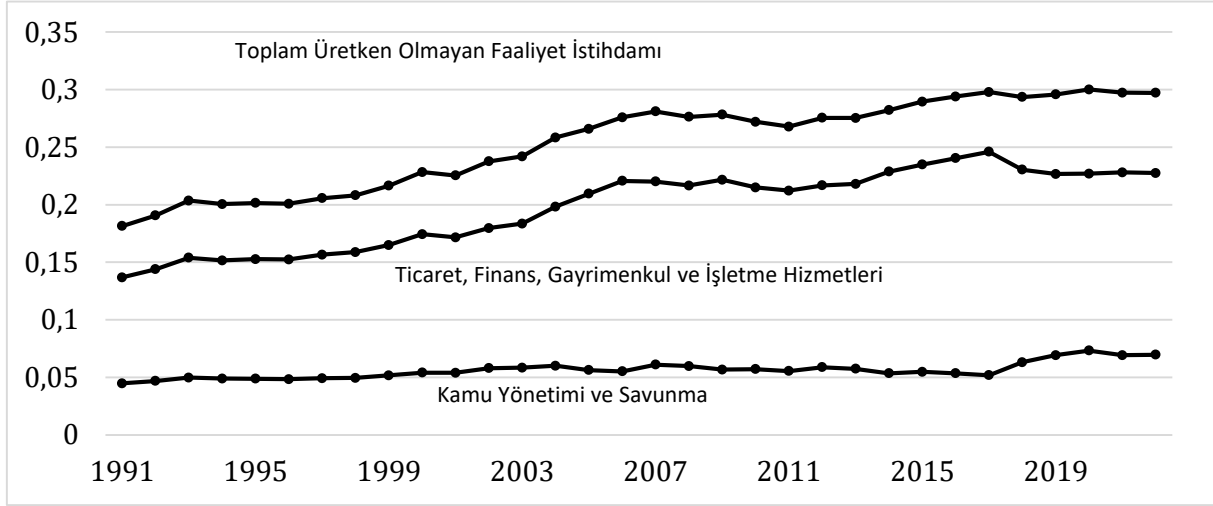
Kaynak: TÜİK

Kâr oranları ve kârlılık ile ilgili kullandığımız değişkenleri sorunsuz bir şekilde ve kuramsal yaklaşımın gerekleri doğrultusunda hesaplıyor olsaydık, bütün ulusal gelir kategorilerini üretken emek ve üretken olmayan emek temelinde yeniden yapılandırmamız gerekirdi. Bu tip bir yeniden yapılandırma, artık değere el konulmasının, artık değer üretken olmayan alanda yeniden bölüşümünün ve yatırıma çevrilecek bölümünün izini sürmemize imkân sağlardı. Ne yazık ki bu çalışmalar ancak sınırlı zaman aralıkları ve katı varsayımlarla sürdürülmek zorundadır (Karahanoğulları, 2009; Mutlu, 2022). Yine de yalnızca üretken

¹⁸ Âtil işgücü oranı zamana bağlı eksik istihdam edilenler, işsizler ve potansiyel işgücü toplamının işgücü ve potansiyel işgücü toplamına oranlanması ile elde edilmektedir. Potansiyel işgücü iş bulma ümidi olmayanlar, işbaşı yapabilecek durumda olup iş aramayanlar ve iş arayıp iş başı yapamayacak olanların toplamından oluşmaktadır (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2023). Âtil işgücü oranı ve açıklanan işsizlik oranı arasındaki makas özellikle 2020 yılı birinci çeyreğinden itibaren açılmaktadır. 2020 yılı birinci çeyrek ile 2021 yılı üçüncü çeyrek arasında gözlemlenen farkın büyük ölçüde zamana bağlı eksik istihdam büyüklüğünden kaynaklandığı düşünülmektedir.

olmayan faaliyetlere yönelik istihdamın toplam istihdam içindeki payına bakarak sermayenin mutlak aşırı birikimiyle ilgili olarak kimi ek değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Şekil 8: Üretken Olmayan Faaliyetlerin İstihdam İçindeki Payı

Kaynak: ILO Veri Tabanı, ILO Modelled Estimates veritabanından hesaplanmıştır.

Şekil 8 üretken olmayan faaliyet kollarında istihdam edilen emeğin toplam istihdam içindeki payını göstermektedir. Üretken olmayan faaliyetlerin istihdam içindeki payının, 1990'lı yıllardan itibaren genişlediği, 2000'li yılların ortasından sonra genişlemenin tempo kaybettiği görülmektedir. 2018 yılıyla birlikte üretken olmayan istihdamın görece genişlemesinin son bulunduğunu tespit etmek mümkündür. Burada krizle ilgili bir tespit yapmak mümkün görünmektedir. Üretken olmayan faaliyetler üretim alanında yaratılan artık değer bu faaliyetlere aktarılmasıyla ayakta kalırlar. Bu nedenle üretken olmayan faaliyetlerin genişlemesinin yeniden birikime dönüşecek artık değeri tüketerek birikime sınır koyduğu da iddia edilir (Shaikh & Tonak, 2012). Kâr oranının aşağı yönlü hareketinin kendisini mutlak aşırı birikim krizi şeklinde ortaya koyduğu bir anda artık değer yeniden bölüşümüyle ilgili gerilimin de artacağını düşünmek anlamsız olmayacaktır. Bu gerilimin üretken olmayan faaliyetlerdeki istihdamı sınırlaması beklenir hale gelecektir.

Üretken olmayan alana dair gözlemleri, kamu yönetimi ve özel üretken olmayan faaliyetler diye ikiye ayırarak sunmak daha açıklayıcı olabilir. Kamu yönetimi faaliyeti toplumsal düzenin yeniden üretimini garanti altına almayı amaçlayan bir faaliyet olmasıyla birlikte kâr amacıyla örgütlenmezken, özel üretken olmayan faaliyetler kâr amacıyla örgütlenmektedir. Bu iki faaliyetin durgunluğa vermiş olduğu tepki de birbirinden farklılaşmaktadır. 2016 yılı sonrasında kâr amacıyla örgütlenen üretken olmayan faaliyetlerin toplam istihdam içindeki payının azaldığı görülmektedir. Bu olgu, yukarıda andığımız bölüşüm çekişmesinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte kamu yönetimi faaliyetinin toplam istihdam içindeki payının arttığı görülmektedir. Kamu yönetimi faaliyeti durgunluk ortamında istihdamı korumak için durgunluk karşıtı bir seyir izlemiş görünmektedir.

6. Sonuç

Türkiye ekonomisinin büyüme ve kârlılık çevrimlerini kâr oranının düşüşüne ek olarak reel kâr kütlesi ile birlikte değerlendirdiğimizde uzun dönemde iki büyük durgunluk dönemiyle karşılaşmaktayız. İlk uzun durgunluk dönemi 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkıp etkilerini 1980'li yılların ortasına kadar sürdürürken, ikinci durgunluk dönemi 2010'lu yılların ortasında ortaya çıkmıştır. İlk durgunluk, üretim alanının, siyasal yapının ve toplumsal alanın radikal bir şekilde dönüştürülmesi ile aşılmıştır. İkinci durgunluk döneminin bütün belirtileri ise henüz ortaya çıkmamış görünmektedir. Fakat şimdiden bölüşüm ilişkilerinin radikal dönüşümünün durgunluktan çıkış açısından işlevini kaybettiği söylenmelidir. Bulgular bölümünde de belirtildiği gibi, kâr payındaki artış, kâr oranı düşüşünü ancak yavaşlatabilmektedir. Reel kâr kütlesindeki durgunluğu ise kısmen telafi edebilmektedir. Diğer bir deyişle kârlılık göstergeleri bölüşüm düzenlemesine karşı duyarsızlaşmıştır.

Kârlılığın baskılandığı bir ortamda artık değerın nasıl bölüşüleceği yeni bir çelişkinin işaretidir. Kâr amacıyla faaliyet gösteren alanlardaki üretken olmayan emek istihdamının görel olarak daralması bu çelişkinin işaretidir. Kamu yönetiminde istihdamın görel genişlemesi, durgunluğa karşı istihdamı önceleyen politikaların bir sonucu olarak anlaşılmalıdır. Bu öncelik çerçevesinde uygulanan politikaların, sermaye birikiminde yaşanan tıkanmayı kısmi olarak gizleyebilirken sonuçlarını bütünüyle ortadan kaldıramadığının altı çizilmelidir.

Bu çalışmada, uygulanan iktisat politikalarının kârlılık tarafından belirlenen durgunluk semptomlarını gizlediği vurgulanmakta ancak söz konusu durgunluğun hangi mekanizmalarla gizlendiği konusu daha ayrıntılı şekilde ele alınmayı beklemektedir. Bu mekanizmalardan birincisi, reel ücretlerin emek gücünün ortalama değerinin altına düşürülmesi olabilir. Faiz arttırmak işsizliği arttırarak yedek işgücü ordusunu genişleterek ilk mekanizmayı destekleyebilir. İkincisi, faiz arttırımının finansa erişimi olmayan zayıf sermayelerin tasfiye sürecini hızlandırarak kârlılıktaki toparlanmayı başlatabilme olasılığıdır. Aynı zamanda kârlılık krizine karşı şirket davranışlarının nasıl değiştiği, iktisat politikalarında sektörel önceliklerin nasıl şekillendiği gibi başlıklar ile bunların kârlılıkla ilişkileri ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Gelecekteki çalışmalar, kârlılık çalışmalarını sektörel düzeye indirebilir. Alt faaliyet kollarında kârlılığın nasıl hareket ettiğini gözlemlemek Türkiye ekonomisinin yapısının daha kapsamlı ve derin bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Ek: Değişken Serilerinin Hesaplanması

Sermaye Stoku

Sermaye stokunun hesaplanmasında Tuncer & Özüğurlu'da (2004) kullanılan yöntem benimsendi. Yatırım serilerinin oluşturulmasında yatırım harcaması olarak 2009 baz yılı ile hesaplanan Harcama Yöntemi ile GSYH serisindeki Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu büyüklüğü kullanıldı. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan Ekonomik ve Sosyal Göstergeler veritabanı Tablo 2.10'dan ana sektörlerin sabit sermaye yatırım payları 2009 bazlı yatırım serisine uygulandı ve 1998-2016 yılları için sabit fiyatlı yatırım serisi elde edildi. 2016 yılı sonrasında ana sektörlerin yatırım paylarının aynı olduğu varsayıldı. İnşaat yatırımları içinde konut yatırımlarının payının yüzde 70 olduğu varsayılarak (Bakış & Acar,

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

2020) konut yatırımları sabit sermaye yatırımlarından ayıklandı. Sermaye stoku hesaplanması için yatırım serisinin zaman boyutunun yeterince uzun olması gerektiğinden yatırım serisi Saygılı, Cihan & Yurtoğlu (2005) Tablo 4.1'deki büyüme oranları ile 1948 yılına kadar götürüldü. Böylece 2009 baz yılına göre sabit fiyatlı yatırım serisi elde edildi.

Başlangıç dönemi sermaye stok değeri olan K_{t-1} tahmini için durağan durum büyüme oranı ve yıpranma oranının bilinmesi gerekiyordu. Yıpranma oranı için Extended Penn World Tables (EPWT) veritabanının 10. versiyonunda Türkiye için sunulan yıpranma serisi kullanıldı. Büyüme oranı, başlangıç yılı 1949 kabul edilerek sektörel katma değerın 10 yıllık birleşik büyüme oranı olarak varsayıldı.

K_{t-1} başlangıç dönemi sermaye stok değerinin hesaplanması için aşağıdaki eşitlikten faydalanıldı.

$$K_t = (1 - \delta)K_{t-1} + I_t \quad (1)$$

(1) no'lu eşitliğin her iki tarafından K_{t-1} çıkarılıp K_{t-1} ile bölünürse şu denklem elde edilir:

$$\frac{K_t - K_{t-1}}{K_{t-1}} = \frac{(1 - \delta)K_{t-1} + I_t - K_{t-1}}{K_{t-1}} \quad (2)$$

Eşitliğin sol tarafı sermaye stokunun büyüme oranıdır ve durağan durumda çıktının büyüme oranına eşittir. Sermaye stokunun büyüme oranını g_K ile gösterirsek $g_K = \underline{g}$ olur. Bu eşitlik uzun dönemde sermaye-hasıla oranının değişmediği varsayımı ile sağlanmaktadır (Tuncer & Özüğurlu, 2004: 85).

$$g_K = -\delta + \frac{I_t}{K_{t-1}} \quad (3)$$

Buradan aşağıdaki eşitlik elde edilir.

$$K_{t-1} = \frac{I_t}{(\underline{g} + \delta)} \quad (4)$$

(4) no'lu eşitlikte (I_t) t dönemindeki sabit sermaye yatırımı, (\underline{g}) durağan büyüme oranı ve (δ) yıpranma oranıdır. (\underline{g}) durağan büyüme oranı aşağıdaki gibi hesaplandı. 2009 bazlı Katma değer serileri sırasıyla 1987 ve 1968 baz yılı ile oluşturulan milli gelir serilerindeki büyüme oranları kullanılarak geriye götürüldü. Konut sahipliği ve Kamu hizmetleri burada da ayrıştırıldı.

$$\underline{g} = \left(\frac{GSYH_{1958}^i}{GSYH_{1949}^i} \right)^{\frac{1}{10}} - 1 \quad \text{i: sektörel katma değer} \quad (5)$$

K_{t-1} tahmin edildikten sonra

$K_t = (1 - \delta)K_{t-1} + I_t$ eşitliğinden faydalanarak izleyen yıllar için sermaye stok değeri hesaplandı.

Cari fiyatlı sermaye stokunu hesaplayabilmek için öncelikle bir yatırım deflatörüne ihtiyacımız vardı. Bunun için cari ve sabit fiyatlarla hesaplanmış iki yatırım serisi gerekmektedir. 1998-2022 yılları için cari ve zincirlenmiş hacim endeksi ile hesaplanan gayri safi sabit sermaye oluşumu serileri Strateji ve Bütçe Başkanlığı veritabanından elde edildi. Bu iki seri birbirine

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

oranlanarak yatırım deflatörü bulundu. Sabit fiyatlarla hesaplanan sermaye stoku yatırım deflatörü ile çarpılarak cari fiyatlı sermaye stoku elde edildi.

Katma Değer Serileri:

TÜİK'in yayımladığı 2009 bazlı, 1998-2022 yılları için iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre cari fiyatlarla hesaplanan GSYH serisi ile 1987 bazlı GSYH serisi kullanıldı.

Katma değerden Konut Sahipliği (2009 bazlı seride bulunmuyor) ve Devlet Hizmetleri (2009 bazlı seride Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik) büyüklükleri ayrıştırıldı. 2009 bazlı seride "Konut Sahipliği" nin "İnşaat" tan ayrıştırılması için TÜİK tarafından yayımlanan Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri Faktör Maliyetleriyle Katma Değer Tablosu'ndaki NACE Rev 2'ye göre 41 ve 43 kodlu sektörler "İnşaat" içindeki "Konut Sahipliği" katma değeri olarak kabul edildi. 41 ve 43 kodlu sektörlerin toplamının toplam katma değere oranlanması ile 2009-2020 yılları arasında "Konut" sektörünün katma değer payı elde edildi. 2021 ve 2022 yılları için bu payların değişmediği varsayıldı.

1998-2006 yılları için "Konut Sahipliği" sektörü katma değerinin payı 1987 bazlı seriden elde edildi. 2007 ve 2008 yılları için "doğrusal boşluk doldurma" yöntemi kullanıldı. Buradaki paylardan faydalanarak "Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik" ile "Konut Sahipliği" toplamları "Sektörler Toplamı"ndan dışlandı ve "Toplam Kapitalist Sektörler" için katma değer serileri elde edildi.

İşgücü Ödemeleri

1998-2022 yılları için 2009 bazlı seride toplamdan "Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik" büyüklüğü çıkarılarak Toplam Kapitalist Sektörler için işgücü ödemeleri elde edildi. Konut sahipliği için işgücü ödemesi olmadığı varsayıldı. Elde edilen cari fiyatlı serilerde kendi hesabına çalışanlara ücret izafe edildi.

Kâr Oranı

Kâr oranı basit bir getiri oranı olarak hesaplanmıştır (Bahçe ve Eres, 2015). r_t toplam kapitalist sektörlerin t dönemindeki kâr oranını ifade etmektedir.

$$r_t = \frac{VA_t - W_t}{K_t} \quad t: 1998, \dots, 2022 \quad (6)$$

(6) No'lu eşitlikteki $(VA_t - W_t)$ ifadesi katma değerden düzeltilmiş ücret ve maaş ödemeleri çıkarıldığında elde edilen cari gayrisafi kâr büyüklüğüdür.

Kaynakça

Akçay, Ü. & Güngen, A. R. (2016). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği* (2. Baskı). Ankara: Notabene.

Akçay, Ü. (2023a). Türkiye'de 2002-2023 Arası Uygulanan Para Politikalarının Ekonomi Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50 (Haziran), 195-236.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomica*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

- Akçay, Ü. (2023b). Ekonomik Kriz Var mı Yok mu?. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ekonomik-kriz-var-mi-yok-mu-makale-1632072?s=08>
- Akçay, Ü. & Güngen, A. R. (2022). Dependent Financialisation and Its Crisis: The Case of Turkey. *Cambridge Journal of Economics*, 46(2), 293-316.
- Albuquerque, B. & Iyer, R. (2023). *The Rise of the Walking Dead: Zombie Firms Around the World*, (No. 2023/125). International Monetary Fund.
- Alexiou, C. (2022). Evaluating the Falling Rate of Profit in the Context of the UK Economy. *Structural Change and Economic Dynamics*, 61, 84-94.
- Atbaşı, F., Öziş, M. & Kurtulmuş, M. (2023). AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi: Panoramik Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1225163>
- Bahçe, S. & Eres, B. (2012). Competing Paradigms of Competition: Evidence from the Turkish Manufacturing Industry. *Review of Radical Political Economics*, 45(2), 201-224.
- Bahçe, S. & Köse, A. H. (2019a). Uzun Durgunluk ya da Yapısal Kriz: Kriz İktidarının Krizine Dair Gözlemler. *Çalışma ve Toplum*, 1(60), 411-422.
- Bahçe, S. & Köse, A. H. (2019b). Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 257-269.
- Bakış, O. & Acar, U. (2020). *Türkiye Ekonomisinde Toplam Faktör Verimliliğinin Seyri: Sektörel Bakış, 1980-2018*. BETAM Working Paper Series, no: 19.
- Basu, D. & Manolagos, P. T. (2013). Is There a Tendency for the Rate of Profit to Fall? Econometric Evidence for the US Economy, 1948-2007. *Review of Radical Political Economics*, 45(1), 76-95.
- Basu, D., Huato, J., Jauregui, J. L. & Wasner, E. (2022). World Profit Rates, 1960-2019. *Review of Political Economy*, 1-16.
- Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge.
- Boratav, K., Yeldan, E. & Köse, A. H. (2000). Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998. *CEPA and The New School for Social Research*, Working Paper Series, 20(2000), 113-114.
- Boratav, K. (1990). Inter-Class and Intra-Class Relations of Distribution Under 'Structural Adjustment': Turkey During the 1980s. T. Aricanli & D. Rodrik (Der.), *The Political Economy of Turkey* (199-229). London: Macmillan.
- Boratav, K., Türel, O. & Yeldan, E. (1994). Distributional Dynamics in Turkey under "Structural Adjustment" of the 1980s. *New Perspectives on Turkey*, 11, 43-69.
- Boratav, K. & Orhangazi, Ö. (2022). Neoliberal Framework and External Dependency Versus Political Priorities, 2009-2020. E. Özçelik & Y. Özdemir (Der.), *Political Economy of Development in Turkey* (287-314). The Political Economy of the Middle East.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

Boratav, K. (2022). 2016-2021'in Bölüşüm Göstergeleri. <https://haber.sol.org.tr/yazar/2016-2021in-bolusum-gostergeleri-328159>

Boratav, K., Köse, A. H. & Yeldan, E. (2023). Türkiye'de Derinleşen Yapısal Kriz Eğilimi ve Kâr İtilimli Enflasyonun Dinamikleri. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 158, 8-30.

Bullock, P. & Yaffe, D. (2009). Enflasyon, Bunalım ve Savaş-Sonrası Genişleme. S. Savran & N. Satlıgan (Der.), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* (223-291). İstanbul: Belge.

Carchedi, G. & Roberts, M. (2013). The Long Roots of the Present Crisis: Keynesians, Austerians, and Marx's Law. *World Review of Political Economy*, 4(1), 86-115.

Çağatay, N. (1986). *The Inter-Industry Structure of Wages and Markups in Turkish Manufacturing*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Stanford University.

Demir, V. & Subaşat, T. (2021). Kâr Oranının Düşme Eğilimi-Bir Değerlendirme. *Efil Journal of Economic Research*, 4(14).

Eres, B. (2005). *The Profit Rate in the Turkish Economy: 1968-2000*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Utah.

Eres, B. & Bahçe, S. K. (2009). Türkiye'de Kârlılık Yönelimi: İmalat Sanayii 1980-2000. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(02), 97-118.

Eres, B. & S. Bahçe (2015). *Sektörler Arası Rekabet, Kalıcı Kârlılık Farkları ve Kârlılık Bileşenlerinin Görelî Etkileri: Türkiye Ekonomisi, 1980-2010*. TÜBİTAK SOBAG Proje Raporu, Proje Kodu: 113K403.

Eres, B. (2016). Kâr Oranının Azalma Eğilimi: Başlangıcı, Marx'ın İktisadındaki Yeri, Eleştirisi ve Gerçek Rekabet Teorisi. *İktisat Dergisi*, 534, 18-28.

Fernández Aguilera, V. M., Amate Fortes, I. & Guarnido Rueda, A. (2022). Analysis of the Law of Falling Rate of Profit: European Case. *Politická Ekonomie*, 70(2), 193-208.

Glyn, A. & Sutcliffe, B. (1971). The Critical Condition of British Capital. *New Left Review*, 66, 3-33.

Günay, A., Metin-Özcan, K. & Yeldan, E. (2005). Real Wages, Profit Margins and Inflation in Turkish Manufacturing Under Post-Liberalization. *Applied Economics*, 37(16), 1899-1905.

Howard, M. C. & King, J. E. (1992). *A History of Marxian Economics Vol. 2. 1929-1990*. Hong Kong: MacMillan Education Ltd.

Karaçimen, E. (2015). Interlinkages Between Credit, Debt and the Labour Market: Evidence from Turkey. *Cambridge Journal of Economics*, 39(3), 751-767.

Karahanogulları, Y. (2009). *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi?: 1988-2006 Türkiyesi İçin Ampirik Bir İnceleme*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kondratieff, N. D. (1979). The Long Waves in Economic Life. *Review* (Fernand Braudel Center), 519-562.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscaeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

- Maito, E. E. (2018). The Tendency of the Rate of Profit to Fall Since the Nineteenth Century and a World Rate of Profit. G. Carchedi & M. Roberts (Der.), *World in Crisis* (140-167). Illionis: Haymarket Books Chicago.
- Mandel, E. (1991). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. D. Işık (Çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Mariolis, T. (2014). Falling Rate of Profit and Mass of Profits: A Note. *Review of Political Economy*, 26(4), 549-556.
- Marx, K. (2020). *Kapital: Ekonomi Politiğinin Eleştirisi 3. Cilt*. M. Selik & N. Satlıgan (Çev.). İstanbul: Yordam.
- Mavroudeas, S. & Paitaridis, D. (2014). The Greek Crisis: A Dual Crisis of Overaccumulation and Imperialist Exploitation. S. Mavroudeas (Der.), *Greek Capitalism in Crisis* (153-175). Routledge.
- Memiş, E. (2007). *Inter and Intra-Class Distribution of Income in Turkish Manufacturing, 1970-2000*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Utah.
- Metin-Özcan, K., Voyvoda, E. & Yeldan, E. (2002). The Impact of the Liberalization Program on the Price-Cost Margin and Investment of Turkey's Manufacturing Sector after 1980. *Emerging Markets Finance and Trade*, 38(5), 72-103.
- Mutlu, O. (2022). *Klasik-Marksgil Makroekonomik Dinamikler Üzerine Ülke Karşılaştırmalı Çalışmalar*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Mutlu, O. (2023). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikim Dinamikleri: Üretken Olmayan Emek, Artık Değer Oranı ve Kârlılık. *Praksis*, 63, 283-303.
- Orhangazi, Ö. (2019). Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 111-137.
- Orhangazi, Ö. & Yeldan, A. E. (2021). The Re-Making of the Turkish Crisis. *Development and Change*, 52(3), 460-503.
- Orhangazi, Ö. & Yeldan, E. (2023). Türkiye Modeli-2021 ve Sonrası: Rastgele Hedefler, Gerçekleşmeler ve Bir Bilanço. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50 (Haziran), 171-194.
- Paitaridis, D. & Tsoulfidis, L. (2012). The Growth of Unproductive Activities, The Rate of Profit, and the Phase-Change of the US Economy. *Review of Radical Political Economics*, 44(2), 213-233.
- Roberts, M. (2016). Monocausality and Crisis Theory-A Reply to David Harvey. T. Subasat (Der.), *The Great Financial Meltdown Systemic Conjunctural or Policy Created*. London: Edward Elgar.
- Roberts, M. (2020). A World Rate of Profit: A New Approach. <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/07/25/a-world-rate-of-profit-a-new-approach/>

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

Saad-Filho, A. (2023). *Kriz Çağı: Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi*. Ş. Alpagut (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Saygılı, Ş., Cihan, C. & Yurtoğlu, H. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın no: 2686.

Shaikh, A. (1990). Organic composition of capital. İçinde *Marxian Economics* (ss. 304-309). London: Palgrave Macmillan UK.

Shaikh, A. (1992). The Falling Rate of Profit as the Cause of Long Waves: Theory and Empirical Evidence. A. Kleinknecht, E. Mandel & I. Wallerstein (Der.), *New Findings in Long-Wave Research* (174-202). London: Palgrave Macmillan UK.

Shaikh, A. (2009). Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş. S. Savran & N. Satlıgan (Der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi* (126-171). İstanbul: Belge.

Shaikh, A. (2011). The First Great Depression of the 21st Century. *Socialist Register*, 47, 44-63.

Shaikh, A. (2018). *Kapitalizm: Rekabet, Çatışma ve Bunalımlar*. Ü. Şenesen (Çev.). İstanbul: Kırmızı.

Shaikh, A. & Tonak, A. E. (2012). *Milletlerin Zenginliğinin Ölçülmesi, Ulusal Hesapların Ekonomi Polisiği*. H. Arslan (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Şimşek, G. (2023). Geç Kapitalistleşme Sürecinde İmalat Sanayi ve Finans Arasındaki İç Bağlantılar: 2001 Sonrası Krizler Üzerinden Bir Analiz. *Praksis*, 61, 51-83.

Taymaz, E., Voyvoda, E. & Yılmaz, K. (2011). *Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu*. Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi, TÜSİAD Yayın no: T/2011, 12, 522.

Taymaz, E., & Voyvoda, E. (2023). Türkiye ekonomisinde dış ticaret, cari denge ve yapısal dönüşüm. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50 (Haziran), 29-54.

Tsoufidis, L. & Tsaliki, P. (2014). Unproductive Labour, Capital Accumulation and Profitability Crisis in the Greek Economy. *International Review of Applied Economics*, 28(5), 562-585.

Tsoufidis, L., Alexiou, C. & Tsaliki, P. (2016). The Greek Economic Crisis: Causes and Alternative Policies. *Review of Political Economy*, 28(3), 380-396.

Tsoufidis, L. & Tsaliki, P. (2019). *Classical Political Economics and Modern Capitalism: Theories of Value, Competition, Trade and Long Cycles*. İsviçre: Springer.

Tsoufidis, L. & Paitaridis, D. (2019). Capital Intensity, Unproductive Activities and the Great Recession in the US Economy. *Cambridge Journal of Economics*, 43(3), 623-647.

Tuncer, İ. & Özügürlü, Y. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Sektörel Üretkenlik Analizleri: Bölgesel Karşılaştırmalar, 1980-2000* (No. 2004/24), Discussion Paper.

Weisskopf, T. E. (1979). Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy. *Cambridge Journal of Economics*, 3(4), 341-378.

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscaeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

Weisskopf, T. E. (1988). An Analysis of Profitability Changes in Eight Capitalist Economies. *Review of Radical Political Economics*, 20(2-3), 68-79.

Weisskopf, T. E. (1992). A Comparative Analysis of Profitability Trends in the Advanced Capitalist Economies. F. Moseley & E. N. Wolff (Der.), *International Perspectives on Profitability and Accumulation* (3-41). Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Yaffe, D. & Bullock, T. (1979). Inflation the Crisis and the Post-War Boom. <https://www.marxists.org/subject/economy/authors/yaffed/1979/icpwb.htm>

Yaman, M. (2008). *Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi*. İstanbul: SAV.

Yeldan, E. (2022). Türkiye Ekonomisinde Kâr Oranlarının Seyri ve Etkilediğini Düşündüğümüz Konular. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 132, 62-68.

Yeldan, E. (2023). AKP Türkiye'si'nin Bölüşüm Deseni Üzerine Gözlemler. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 148, 4-12.

Yentürk, N. & Onaran, Ö. (1990). Düşük Ücretler Yatırımları Teşvik Ediyor mu? Türk İmalat Sanayiinde Bölüşüm ve Birikim İlişkisinin Analizi. *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler* (159-176). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 599-626.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaeconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Yazarların katkısı aşağıdaki gibidir;

Giriş: 1. ve 2. yazar

Literatür: 1. ve 2. yazar

Metodoloji: 1. ve 2. yazar

Sonuç: 1. ve 2. yazar

1. yazarın katkı oranı: %50. 2. yazarın katkı oranı: %50.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Fiscaeconomia has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: author contributions are below;

Introduction: 1st and 2nd author

Literature: 1st and 2nd author

Methodology: 1st and 2nd author

Conclusion: 1st and 2nd author

1st author's contribution rate: %50, 2nd author's contribution rate: %50.

Key Indicators of Profitability in the Turkish Economy

Ozan Mutlu

Ekin Değirmenci

Extended Abstract

This paper analyzes the long-term accumulation and growth dynamics of the Turkish economy from 1960 to 2023 by examining the rate of profit and the pace of the real mass of profit. The transition of an economy from an expansion phase to a stagnation phase is characterized by stagnation in the real mass of profit due to a long-term decline in the rate of profit. Stagnation in the mass of profit leads to prolonged stagnation in the level of investment.

We argue that Turkey experienced two long periods of expansion and stagnation, each stagnation period characterized by a crisis of absolute overaccumulation based on the rate of profit and the real mass of profit. The first expansionary period started in the 1960s and lasted until the mid-1970s. The stagnation of the mass of profit was characterized by a prolonged stagnation of the level of investment across the economy. The initial recession was overcome by the transformation of the institutional framework of the economy and the redistribution of income to the detriment of the working classes. The second recession, similar to the first, emerged in the second half of the 2010s. By placing profitability at the center of the analysis, our study aims to contribute to the arguments emphasizing the role of capital inflows in the political economy literature. This approach allows us to go beyond the traditional approaches that explain the recent turbulence in the Turkish economy with reference to wrong policy choices. Moreover, our study addresses whether there is a crisis of overaccumulation of capital and whether adjusting distributional relations to the detriment of labor is enough to overcome this stagnation.

Previous studies analyzing the Turkish economy from a political economy perspective have linked the growth and contraction cycles and structural problems of the Turkish economy to short and medium-term capital inflows. This study highlights the importance of interlinking these approaches with the laws of capital accumulation.

Many studies have examined the empirical regularities that capitalist economies reveal in the long run. The inclusion of the rate of profit and the real mass of profit into analysis is central to understanding these regularities. We ground our conceptual framework mainly on Marx (2021). The concept of overaccumulation of capital is explained by Marx (2021) in the most influential and comprehensive way as a level where the real mass of profit becomes stagnant. Moreover, this level symbolizes the emergence of a long-lasting crisis of accumulation. Nevertheless, according to Marx (2021), this stagnant level of accumulation does not refer to permanency. Ineffective capitals that cannot survive in the face of competition go bankrupt, and high unemployment leads to the devaluation of labor power. The devaluation of capital and labor power creates a new basis for the recovery of the rate of profit. On this new foundation, a new phase of expansion begins, and the institutional and political structures surrounding the capital accumulation are transformed. The transformation manifests itself both within the state structure and at the inter-state level. It

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscoeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

is evident in the conflict between labor and capital, as well as in the conflict between different capitals. Therefore, the extent of this transformation is determined by class conflicts and political struggles.

Numerous studies have demonstrated that the relationship between the rate of profit and the mass of profit is empirically verified. These studies, which primarily focus on the US economy, have presented analyses indicating that the increase in investment during the Post-Second World War era followed the increase in the mass of profits, that repeated great depressions in capitalist economies are determined by the movement of the mass of profits. Recent studies indicate that European economies represent similar dynamics.

However, the aforementioned analytic framework is not limited to advanced capitalist economies. The fact that moments of crisis in Turkey often manifest themselves through outflows of capital may lead to the explanation that crises are often related to the economy's mode of integration with world capitalism. This explanation, which centers on Turkey's pattern of integration into world capitalism, cannot, of course, be rejected. Moreover, there is an undeniable relationship between capital movements and growth in Turkey. The relationship between capital flows and growth can be extended to include short-term fluctuations in the rate of profit. It should be noted that capital movements determine the conditions for the reproduction of capital through various channels. The reproduction of capital can be realized through various mechanisms. These mechanisms, such as the rise in demand for financial assets and real estate, reduction in borrowing costs with the abundance of credit, and ease in the lending conditions provided the conditions for the reproduction of capital, especially after the massive destruction of capital in the 1999 earthquake and the subsequent devaluation of capital in the 2001 crisis. The cycle of the rate of profit in Turkey between 2002 and 2007 can be explained from this perspective.

There are few studies in the political economy literature that investigate the Turkish economy and they mostly refer to the tendency toward the falling rate of profit in general. Although these analyses offer valuable insights, they rarely refer to the intrinsic relationship between profit rate and the real mass of profits. Our contribution is the combined analysis of profit rate and real mass of profits in order to determine the long-term periods of expansion and stagnation in the Turkish economy.

The data we use is compiled from various databases. We make use of the AMECO database as well as the OECD and the ILO. The analysis focuses on the recent period and uses the data derived from TURKSTAT and the Presidency of Strategy and Budget. In our long-term analysis, we used the gross operating surplus as a proxy for the real mass of profits. We made some restrictive assumptions in the calculation of the profit rate, such as imputing income to the self-employed, and we excluded indirect business taxes in our short-term observations. The composite measure of labor underutilization is a proxy for the reserve army of labor.

According to the data we use, along with a decreasing rate of profit, there is an evident stagnation in real mass of profits and level of gross fixed capital formation. We also show that employment in unproductive activities have become stagnant after the mid-2010's. Data from unproductive labor share in total employment refers to a stagnation in the

Mutlu, O. & Değirmenci, E. (2024). Türkiye Ekonomisinde Temel Kârlılık Göstergeleri. *Fiscaeconomia*, 8(3), 1039-1065. Doi: 10.25295/fsecon.1443688

production of surplus value as well. It can be interpreted that the falling rate of profit causes an intensified conflict in the distribution of surplus value. Furthermore, we uncover that the level of total employment resides at a stagnant level despite acceptable growth rates in GDP. This is best reflected in labor underutilization. The level of labor underutilization is still above the pre-2018 period. Additionally, we show that it has come to an end to adjust the profitability with the suppression of labor share. The reason for this is the dominance of capital-output ratio rather than profit share which leads to the falling rates of profit. Our counterfactual rate of profit and maximum rate of profit verifies this conclusion.

The study notes that not all the symptoms of the recessionary period since the second half of the 2010s have yet emerged. However, it concludes that the transformation of distributional relations to the detriment of workers has become incapable of overcoming the recession. An increase in the profit share can only slow down the decline in the rate of profit. It can only partially compensate for the stagnation of the real mass of profit. In other words, the profitability indicators have become insensitive to the distributional adjustment.